

14. Энтони В. Психиатрическая реабилитация / В. Энтони, М. Коэн, М. Фаркас; пер. с англ. В Штенгелова. – Киев : Сфера, 2001. – 298 с.

Демьяненко Ю. А. АНАЛИЗ ПСИХОЛОГИЧЕСКИХ ОСОБЕННОСТЕЙ ЛЮДЕЙ С ЗАБОЛЕВАНИЯМИ СЕРДЕЧНО-СОСУДИСТОЙ СИСТЕМЫ

В статье анализируются различные подходы к определению психологических особенностей людей с сердечно-сосудистыми заболеваниями. Рассматриваются влияние эмоций, типа нервной системы, стрессогенных факторов, особенностей реагирования в сложных жизненных ситуациях на процесс возникновения и развития заболевания.

Ключевые слова: сердечно-сосудистые заболевания, гипертония, стенокардия, психологические особенности, тип нервной системы, стресс.

Demyanenko Yu. A. THE ANALYSIS OF PSYCHOLOGICAL PECULIARITIES OF PEOPLE WITH CARDIO-VASCULAR DISEASES

The article is about various approaches to determination of psychological peculiarities of people with cardio-vascular diseases. Influence of emotions, the type of the nervous system, stress producing factors, features of reacting in difficult vital situations on the process of origin and development of disease are examined in the article.

Keywords: cardio-vascular diseases, hypertension, stenocardia, psychological peculiarities, the nervous system, stress.

УДК 159.92

М. Т. Дригус (м. Київ)

**ДО ПРОБЛЕМИ ПСИХОЛОГІЧНИХ МЕХАНІЗМІВ
СТАНОВЛЕННЯ ЕФЕКТИВНОЇ ДИТЯЧОЇ ОСОБИСТОСТІ
(ретроспективний аспект)**

У статті вперше проаналізовано концептуальний підхід видатного вітчизняного вченого П.Г. Редкіна до вирішення проблеми становлення ефективної дитячої особистості.

Ключові слова: особистість, ефективність, психологічні механізми.

Постановка проблеми. Проблема становлення ефективної дитячої особистості – одна із найбільш злободенних у сучасній педагогічній та віковій психології. Водночас ця проблема є однією з найменш досліджених у сучасному психологічному просторі. У вітчизняній психологічній спадщині є непересічні надбання, у яких розкриваються психологічні механізми виховного впливу у системі “дитина – дорослий”.

Мета статті – розглянути концептуальний підхід видатного вітчизняного вченого П.Г. Редкіна до вирішення проблеми становлення ефективної дитячої особистості.

Виклад основного матеріалу. Уся потужна багатовимірною психолого-педагогічна система, створена П. Г. Редкіним, осяяна гуманістичним сяйвом любові до дитини, до становлення її особистості в кожній системі її життєдіяльності: системі «Я – Я», системі «дитя – батьки», «дитина – освітній простір», «дитина – вихователь». Гуманістична спрямованість пронизує кожну гілку його системи, буквально кожен капіляр її стовбура і йде глибоко в кореневі її пласти, створюючи міцний гуманістичний фундамент усієї вітчизняної

психолого-педагогічної думки. Кожне, підкреслюємо, кожне творіння вченого є зримим відображенням гуманізму, у ракурсі якого й розкривається ним та чи інша проблема. Але є праці, які містять у собі квінтесенцію особистої гуманістичної позиції автора і немеркнучим світлом далекої зірки несуть через століття ідеї, такі потрібні сучасному, надміру раціоналізованому світу. Одну з таких праць Петро Григорович створив і опублікував у журналі «Учитель» у 1863 році, назвавши її «Любов усе може». Це особистісне кредо вченого, той початок, що лежить в основі всього творчого та буттєвого його життя.

Ця робота – гімн любові до дитини, трепетного ставлення до неї, і водночас посил кожному дорослому – вчителю, батькам – про те, як цю любов з'єднати з благом для дитини, зростити дитину не тільки в психологічно комфортному просторі, а й виростити в цій любові самодостатню, ефективну й екологічно здорову особистість. Треба неодмінно сказати, що визначення любові дорослого до дитяти, дане Петром Григоровичем, є досі рідкісним і унікальним у віковій та педагогічній психології (як вітчизняній, так і зарубіжній) за глибиною її бачення, багатогранності й об'ємності психологічного аналізу цього концепту. Поняття «аналіз» і вміння вченого донести своє бачення до читача в цьому контексті звучить дещо жорсткувато й прагматично і не передає всієї авторської своєрідності. Треба сказати, що в будь-якому сучасному реконструктивному баченні можуть губитися нюанси авторської своєрідності. Саме тому ми з великою обережністю і трепетною охороною своєрідності авторського бачення переходимо до розгляду наукової творчості Редкіна, ставлячи за мету якомога точніше передати унікальність вираження його думки, його позиції.

Слід сказати окремо про те, що якщо В. Джемсом у 90-х роках ХІХ століття був уведений концепт «потік свідомості», то П. Г. Редкін на початку 60-х років дав таку унікальну характеристику взаєминам у системі «дитина – дорослий», яку можна означити як «потік любові». Він розкриває безмежні можливості любові, вірить у її необмежені можливості, у її такий творчий і благодійний посил, з яким не зрівняється жоден виховний засіб.

П. Г. Редкін каже: «Одна любов справжня, розумна, все може. Вона лагідна, довготерпелива, поблажлива, милосердна, невтолима, послідовна, незмінна, справедлива. Вона викликає взаємну любов у дитяти, а де є ця взаємність, там є головне, що потрібне для виховання; там немає причини вихователям зневірятися ні в дитяті, ні в собі самих, у своїй нездатності до виховання. Любов творить чудеса, невідомі, незрозумілі для тих, хто не любить. Возлюбіть багато – і вам усе дасться, і для вас відчинять на землі небо» [1, с. 493].

Як бачимо, у цьому визначенні істинної, розумної любові вчений виділяє вісім граней, вісім концептів якісної її характеристики. Вона охоплює часові (довготерпелива), суб'єктні, діяльнісні (лагідна, невтолима, послідовна), суто особистісні відношення (поблажлива, милосердна, справедлива), а також її стійкість (незмінна). Ця «повнокровна» любов породжує, за Редкіним, головну детермінанту ефективності виховання – взаємність – двовекторну силу емпатійної включеності у виховній взаємодії в системі «дорослий – дитина». І саме любов у такій взаємодії запобігає деструкції не тільки в міжосо-

бистісних відносинах «дорослий – дитина», а й у ставленні дорослого до самого себе в процесі виховної взаємодії («там немає причини вихователям зневірятися ні в дитяті, ні в собі самих»), в особистісній неефективності вихователя («зневірятися <...> у своїй нездатності до виховання»).

Учений залишається вірним своєму стилю викладу проблеми – розкрити її в дихотомійній проекції. Тому він робить потужний посыл у протилежний вектор – тих, хто не любить, змушуючи їх замислитися про існування «невідомої» їм сили – любові, що «творить чудеса», незбагненні для них. Звертаючись до всіх, хто оточує дитину, – «полюбіть багато – і вам усе дасться» – він не тільки говорить про результативний бік виховання, а й тим самим побічно посилює гуманістичні інтенції як сімейних, так і суспільних відносин.

Цінність опису Редкіна тієї чи іншої проблеми незмірно посилюється тим, що його роботи унікально технологічні, оскільки розкривають вихователю «гострі» кути у виховній взаємодії, ті складнощі, з якими він стикається в реальному виховному процесі і зримо показує шляхи їх подолання. До речі, таке сучасне вживане поняття, як технологічність, було введено саме П. Г. Редкіним ще в 1863 році.

Переходячи до викладу технологічного аспекту проблеми, Редкін пише про вади, що їх мають діти: «Діти, якими безневинними вони не є, не вільні проте від недоліків, властивих людській природі» [1, с. 492]. Учений піднімає питання «викорінення вад» у дітей і «покроково» розкриває шляхи їх усунення. «Знищити, викорінити ці вади – це обов'язок батьків і взагалі вихователів; але спитати б – якими засобами?» – запитує вчений [1, с. 493].

У розкритті «засобів», змісту виховних впливів Редкін застосовує один унікальний прийом: йому чужий менторський стиль порад дорослим (вихователям, батькам) або заборонний тон застосування ними тих чи інших способів впливу на дитину. Цей прийом полягає в розкритті двох обопільних проекцій, а саме: вплив дорослого і реакція на цей вплив дитини.

І який же найбільш значущий особистісний концепт у становленні особистості дитини, на який першим звертає увагу вчений? Це, на його думку, недопущення деструкції «у самому зародку» почуття честі і людської гідності у дитини. З цього приводу він пише: «Не дратуванням дітей, що призводить до опору, а ще менше образою, що пригнічує в них, у самому зародку, почуття честі, почуття людської гідності. “Sekreto udmone, palam lande” (картай таємно, хвали явно)! – ось мудре педагогічне правило» (курсив наш. – М. Д.) [1, с. 492].

Редкін категорично виступає проти множинності правил і настанов для дитини, проти багатослів'я дорослого в процесі виховного впливу. Тому він категоричний: «Не безліччю правил і настанов, – попереджає він дорослих. – Чим їх більше, тим легше й частіше вони порушуються. Нікому так мало не підкорюються діти, як своїй слабкій матусі, що не втомлюється все наказувати та забороняти своїм дітям, зупиняти їх на кожному кроці цілим потоком слів, читати їм проповіді довгі, виснажливі, і тому нудні для дітей. Fate, fate, non parlate (робіть,робіть, а не говоріть) – каже італійське прислів'я. Не витрачайте даремно слів, де потрібно владу застосувати!» [1, с. 492].

Третій момент, що його Редкін вважає значущим, – це особистий приклад дорослих для дитини. Причому, звертає вчений увагу дорослих, – це самі дорослі повинні бути зразком для дитини і володіти відповідними якостями. «Привчіть дитя слідувати не вашим словам, а вашому прикладу, який для нього наочніший і повчальніший за все; але, зрозуміло, треба щоб було в вас самих багато такого, що можна було б наслідувати, щоб ви справді могли служити зразком усього доброго для дітей ваших» [1, с. 492].

Редкін наводить перелік тих «засобів» емоційного та поведінкового плану, які знайшли настільки широке застосування, наскільки й виявляються не дієвими у виховних впливах дорослих. Застосований вченим авторський стильовий прийом розкриття проблеми в дихотомічному ракурсі дає змогу зримо побачити, як уже зазначалося вище, контекст ситуації «виховний вплив дорослого – реакція на нього дитини». Він аналізує найбільш типові ситуації в системах «дитина – дорослий», «учень – учитель».

Водночас Редкін говорить не тільки про реакцію у дитини на виховні впливи, але й розглядає питання набагато ширше, а саме: які особистісні якості дитини можуть формуватися в процесі виховного впливу дорослих. Змінивши дещо розташування текстуального викладу Редкіна, наведемо приклади тих засобів, які навів учений:

«Не гнівом, що викликає тільки гнів;

не сваркою та лайкою, що принижують і того, хто сварить, і того, кого сварять;

не нетерпінням, що збентежує дитя і робить його боязким, полохливим, потайним;

не примхами, що безперестанку змінюють погляд дитини на один і той же вчинок свій і не допускають зав'язатися в ній ніяким твердим правилам і переконанням;

не покарання, до яких дитя нарешті так звикає, що робиться абсолютно нечутливим і до них, і навіть до всякого іншого засобу виправлення;

не покиданням дитяти напризволяще, нерідко повторюваному в училищах, де вчитель не вміє нічого кращого придумати, як вигнати учня з класу,

або де начальник виганяє так званого невинного із закладу, забуваючи, що жоден медик не гонить хворого свого з ліжка і з кімнати, жоден добрий пастир не покидає вівцю свою, що відокремилась від стада; – словом, жодним із тих засобів, які звичайно вживаються, не дивлячись на те, що настільки ж зазвичай виявляються недейсними» [1, с. 492–493].

Звертає на себе увагу той факт, що Редкін, перерахувавши найбільш типові ситуації деструктивної інтерсуб'єктної взаємодії в системі «дорослий – дитина», розкриває різнопланові негативні наслідки такої взаємодії, які тонко уловлює. Він аналізує ситуації, що найчастіше зустрічаються як у системі «дитина – батьки», так і в системі «учень – учитель», а також у системі «учень – шкільний простір». Учений зримо показує, що деструкція у взаємодії в цих системах призводить і до деструкції особистісної: приниження обох суб'єктів взаємодії (як дорослого, так і дитини), розвитку у дитини таких якостей, як боязкість, полохливість, потайливість, деформації становлення у

дитини моральної позиції, її переконань; розвитку емоційної глухоти, а також становленню у дитини «сміслового бар'єру», про який у ХХ столітті писала Л. І. Божович.

Слід сказати, що Редкін категорично виступає проти вигнання дитини зі шкільного простору (не тільки класного, але і шкільного), наводячи переконливі порівняння. Редкін обрав для свого аналізу сім типових ситуацій, наведених вище, сім «виховних засобів», «які звичайно вживаються, не дивлячись на те, що настільки ж зазвичай виявляються недійсними». Вони свідчать про вміння вченого виділити у строкатій мозаїці навчально-виховного простору, як домашнього, так і шкільного, найбільш типові, вразливі моменти, що породжують особистісну деструкцію у дитини і особистісну неефективність дорослого як суб'єкта виховної взаємодії.

Редкін акцентує увагу батьків на результативному аспекті їхнього виховного впливу на дитину, на силі прикладу, який несе в собі бімодальний, полярний вплив на зростаючу особистість дитяти. Учений підкреслює, кажучи про необдумані чи то слова, чи то вчинки дорослого, що впливають деструктивно на моральний світ дитини, «які можуть бути згубою для ваших дітей, залишивши по собі невитравний слід, непоборне враження; ви повірите нам, що приклад ваш – це двосічне знаряддя – найсильніше діє на ваших дітей, чи на шкоду їм, а чи на користь» [2, с. 486–487].

Редкін дає перше в дитячій психології пояснення батьківсько-дитячої взаємодії, спрямованої на запобігання зародження страху у дитини. Він розкриває і наочно показує ті найтонші стратегії материнської поведінки, що допоможуть знайти правильне вирішення тієї чи іншої ситуації.

Учений застосовує цікавий і неординарний прийом розкриття проблеми страху через дихотомію «дитина – дорослий». З одного боку, він показує дитину, що перебуває в тому чи іншому емоційному деструктивному (або дискомфортному) стані, а з іншого – дає пояснення батькам стосовно способів їхнього правильного виховного впливу залежно від змісту ситуації. По суті, він антиципував і першим застосував виховний прийом аналізу «колізійних ситуацій», поширений у виховному процесі в другій половині ХХ століття.

«Отже, – звертає вчений увагу батьків, – чи боїться ваше дитя чогонебудь, не залишайте, а тим більше не затверджуйте його в цьому страху власною боязню; якщо навіть боязнь ця в вас самих мимовільна, породжена першим вашим помилковим вихованням, то вмійте перемогти її, хоч на деякий час, в очах вашого дитяти: адже ви для дітей ваших здатні й готові бути героїнями; поясніть дітям вашим всю безпідставність їхнього страху, а, головне, повторюємо, покажіть їм, що ви самі не боїтеся – і тоді будьте впевнені, що дитя негайно наслідує ваш приклад» [2, с. 487].

Учений вважає першочергово важливим не залишити дитину «один на один» з почуттям страху, він вважає за необхідне для батьків не тільки вчасно побачити перебування дитини в цьому емоційному стані, а й запобігти стати йому стійким. Гуманізм особистості вченого, його чутливість до внутрішнього світу і внутрішнього стану дитини відчувається в кожному розглянутому ним аспекті батьківсько-дитячих відносин: «не залишайте, а тим бі-

льше не затверджуйте його в цьому страху власною боязню». Редкін одночасно показує, яку лінію поведінки важливо обрати дорослому по відношенню до своєї дитини, водночас непересічним є те, що він застосовує подвійне опосередкування цілепокладаючої стратегії дитини. Редкін розкриває виховний вплив дорослого, спрямований на самого себе в системі «Я – Я», і спрямований на дитину в системі «Я дорослий – дитина». Не утверджувати дитини «в цьому страху власною боязню <...> якщо навіть боязнь ця в вас самих мимовільна <...> то вмійте перемогти її, хоч на час, в очах вашого дитяти <...> головне, повторюємо, покажіть їм, що ви самі не боїтеся» – такий уважний Редкін до кожного кроку дорослого щодо самого себе. Але він водночас цю самодіяльність дорослого розглядає і в іншій площині – щодо самої дитини. І тут він вважає значущими раціоналізацію, перекладення страху з емоційної сфери дитини в її когнітивну сферу: «Поясніть дітям вашим усю безпідставність їхнього страху». Але головним учений вважає особистий приклад дорослого: «...А, головне, повторюємо, покажіть їм, що ви самі не боїтеся». Покроково розглянувши цю ситуацію, Редкін говорить про результативний аспект виховної взаємодії, і не просто констатує його результат, а дає потужний посил упевненості в його ефективності: «...І тоді будьте впевнені, що дитя негайно наслідує ваш приклад».

Редкін показує другий полюс – позитивне розв’язання проблеми подолання дитиною страху. Він описує його в ключі суб’єктної активності як дорослого, так і самої дитини, водночас подаючи методичні прийоми роботи дорослого з дитиною: «Якщо гребує ваше дитя якою-небудь так званою гаддю: жабою, черв’яком, павуком тощо, візьміть їх спокійно до себе на руку, дайте дитяті гарненько розглянути їх, доповніть його власні спостереження вашими поясненнями про його влаштування, спосіб життя та ін., – і дитя попросить передати йому в руки це нове для нього, цікаве створіння» [2, с. 487].

Але вчений не тільки надає батькам конкретні методичні прийоми, а й водночас показує ті позитивні зміни, які відбуваються в дитині. Якщо спочатку дитя «гребує» кимось живим, то процес виховного впливу в наведеній вище низці прийомів благотворно змінює ставлення дитини: «дитя попросить передати йому в руки це нове для нього, цікаве творіння».

Характерним для підходу Редкіна до проблеми виховання в цілому є те, що він пильну увагу приділяє питанню запобігання появі особистісної деструкції у дитини. Розглядаючи проблему зародження жорстокості дитини в сім’ї, учений наголошує на неприпустимості в дитячо-батьківських відносинах двох моментів: «Але більше всього остерігайтеся, – говорить він, – вимовляти й виконувати перед дітям смертний вирок над найменшої комашкою; навпаки, твердіть дитині з малоліття велику заповідь: “Не убий!”, поширюючи її на все, що має життя; на всіх тварин, на всі рослини, навіть на те, що називають мертвою природою, – начебто природа, вічно жива, може бути мертвою» [2, с. 487].

Він не згоден і з шкільною практикою складання колекцій (яка в природознавстві збереглася і донині) і прямо говорить батькам: «Не дозволяйте дітям вашим наколювати метеликів, жучків та інших комах навіть для скла-

дання колекцій, – це привчає їх до жорстокості, принаймні до холодності» [2, с. 487].

Який же єдиний шлях бачить Редкін у розв'язанні дихотомії деструкції «дорослий – дитина»? Відповідь ученого однозначна: «Любов усе може». Тільки гуманістичні початки у вихованні дитини – «любов творить чудеса» – така відповідь видатного вітчизняного вченого як своїм сучасникам, так і нам, далеким його нащадкам.

Написана ним більше півтора століття тому праця «Любов усе може» вельми актуальна для сьогоденного виховного простору, як сімейного, так і шкільного. Вона дає відповіді на сучасні проблеми, адже ніби написана вченим сьогодні, і є настільки значущою для сучасності, що в жодному разі не повинна бути світлом далекої зірки, захованим за хмарами століть. Завдання вдячних нащадків – включити її в актуальний перелік вітчизняних фундаментальних надбань.

Висновки. У статті розглянуто окремі аспекти концептуального підходу видатного вітчизняного вченого до вирішення проблеми становлення ефективної дитячої особистості. Розкриті вченим психологічні механізми виховного впливу на дитячу особистість відкривають нові ракурси продуктивної взаємодії у системі “дитина – дорослий”. Включення надбань вітчизняної спадщини до актуального шару сучасного психологічного знання сприятиме розв'язку нагальних проблем освітнього простору.

ЛІТЕРАТУРА

1. Редкин П. Г. Любовь все может / П. Г. Редкин // Учитель. – 1863. – № 9. – С. 492-493.
2. Редкин П. Г. Убей / П. Г. Редкин // Учитель. – 1863. – № 9. – С. 486-487.

Дригус М. Т. К ПРОБЛЕМЕ ПСИХОЛОГИЧЕСКИХ МЕХАНИЗМОВ СТАНОВЛЕНИЯ ЭФФЕКТИВНОЙ ЛИЧНОСТИ ДИТЯТИ (РЕТРОСПЕКТИВНЫЙ АСПЕКТ)

В статье впервые осуществлен анализ концептуального подхода выдающегося отечественного ученого П.Г. Редкина к решению проблемы становления эффективной личности дитяти.

Ключевые слова: личность, эффективность, психологические механизмы.

Drigus T. M. TO THE PROBLEM OF PSYCHOLOGICAL MECHANISMS OF CHILD PERSONALITY EFFECTIVENESS STANDING (RETROSPECTIVE ASPECT)

Article firstly provides the analysis of conceptual approach of the native outstanding scientist P. G. Redkin to the solving of effective child personality standing problem.

Keywords: personality, effectiveness, psychological mechanisms.
